

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ŞAMANİK UNSURLAR

Dr. Öğr. Üye. Zekiye TUNÇ*

ÖZ

Türkler yaşam tarzları gereği günlük hayatlarında bazı kişilerle iletişime geçerek onlara danışmış ve destek almışlardır. Topluma dinginlik veren bu kişiler zaman zaman yöneticilere de rehber olmuşlardır. Türklerin destanlarından kitabelerine kadar birçok eserlerinde bilge de diyeceğimiz bu kişilerin varlığını tespit ediyoruz. Türk halklarının Şamanist olanları kama itibar etmektedirler. Onlar kötü ruhların tesirinden korunmak için kama başvurarak hayatlarını sükûnet içerisinde geçirmeye çabalarlardı. Aynı şekilde Dede Korkut Destanlarında, Oğuz beyleri sevinçlerini ve hüznelerini Dede Korkut ile paylaşırlardı. Dede Korkut Oğuzlara tavsiyelerde bulunur ve Oğuzlar Dede Korkut sözüne itibar ederlerdi. Kam ile Dede Korkut Türk dünyasının ortak değeri olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Kam atasından kalan mirasın temsilcisi olarak bu vazifeyi devam ettirip günümüz bir kısım Türkler arasında hala varlığını korumaktadır. Dede Korkut ise Oğuz Kağan Destanı'ndan tanıdığımız İrkil Hoca'nın görevini Türkler arasında sürdüren bir şahıs olarak aynı hürmeti gördü. Dede Korkut Kitabı'nın yazılması ile Dede Korkut Destanları Türk dünyasına miras kalmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz beylerinin yönetim anlayışları, savaşları ile kahramanlıklarının yanı sıra Oğuzların günlük hayatları ve inançları hakkında da bilgi ediniyoruz. Kitapta, Şamanik unsurlardan olan Tanrı, ağaç, dağ, suya dair inançlar ile renk, sayı ve hayvan sembolleri hakkında anlatımlar vardır. Bununla birlikte kitapta sosyal yaşamın ritüellerinden olan kurban kesme, dua etme, ad koyma, rüya yorumlama ve ölüm ile ilgili anlayışlarda Şamanik izleri tespit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Şamanizm, Dede Korkut, Kült

SHAMANIC ELEMENTS IN THE BOOK OF DEDE KORKUT

ABSTRACT

In line with their lifestyles, the Turks got in contact with certain persons whom they consulted and got support from in their daily lives. These persons, who instilled calmness to their society, occasionally guided rulers as well. The existence of these individuals, who can also be called the wise, is evidenced in many works of the Turks, from their epics to their inscriptions. Those Turkish peoples who are shamanists respect the kam. By appealing to the kam in order to be protected from the influence of evil spirits, they tried to spend their lives in serenity. Likewise, as described in the epics of Dede Korkut, Oghuz Beys used to share their joys and sorrows with Dede Korkut. He would give advices to the Oghuzs, and they would respect his words of wisdom. As the shared values of the Turkish world, kam and Dede Korkut continue their existence. Kam, as the heirs of their ancestors, still exist among some Turks and continue to perform their duties. Maintaining among Turks the duty of İrkil Hodja, whom we know from the Epic of Oghuz Khan, Dede Korkut lived and got the same reverence. With the writing of the Dede Korkut Book, his epics were inherited to the Turkish world.

In the Book of Dede Korkut, we find information about the management mentality, wars and heroism of Oghuz Beys as well as the daily lives and beliefs of the Oghuz people. The book offers descriptions of shamanic beliefs about God, trees, mountains, water and also colour, number and animal symbols. Shamanic traces about rituals of social life including animal

* Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, ztunc@sinop.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-4308-0704

sacrifice, praying, naming, dream interpretation and ideas about death are also found in the book.

Keywords: Turks, Shamanism, Dede Korkut, Cult.

Giriş

Türklerin eski inançlarına dair isimlendirmelerde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kimi araştırmalarda Türklerin arkaik inançları Şamanizm olarak isimlendirilmiştir. Kimi araştırmalarda ise eski Türklerin tabiat kuvvetlerini kutsal saydıkları ve onların asıl dininin Gök Tanrı inancı olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin yanı sıra genel yargıya göre Türkler eski inançlarını günümüze kadar yaşatmışlardır. Onlar, eski yurtlarındaki arkaik inançlarını gittikleri yeni yurtlarında unutmamışlardır.

1. Türklerde Şamanizm'in Tarihçesi

Şamanizm Kuzey ve Orta Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya (yerliler arasında), Güneydoğu Asya, Çin, Tibet ve Japonya'yı içine alan geniş bir coğrafyada görülmüştür (Eliade 1999: 22- vd.; Drury 1996: 35; Çoruhlu 2017: 17; Güngör 2010: 325). Şamanizm'in ortaya çıkışı Paleolitik ve Neolitik Çağlara kadar dayandırılmaktadır (Kutlu 2003: 25). Sibiryada Şamanizm'in varlığı Erken Tunç Çağı'na yani 4500 yılına kadar götürülmektedir (Çirkin 2019: 327-328). Sibiryada Şamanizm ile ilgili öğeler kaya resimleri ve mezar buluntularında tespit edilmiştir (Çirkin 2019: 377; altay_kaya_resimleri_ekitap.pdf).

Sibirya'nın en eski halklarından olan Türkler şaman kelimesine karşılık olarak kam ifadesini kullanmışlardır (Radloff 1994: 18; Radloff 2009: 101; Roux 1994: 51). Kam kelimesinin Türkler tarafından kullanımı 5. yüzyıla kadar götürülmektedir. Avrupa Hunlarında *ata kam* ve *eş kam* ifadeleri kullanılmıştır (Kafesoğlu 2011: 301; Gömeç 2016: 32).

İskitlerde Şamanizm'in izlerine rastlanılmaktadır. İskitlerde büyücülerin bulunması, hasta hükümdarın başucuna gelen kimselerin olması ve geleceği tahmin eden kişilerin varlığı şamanları hatırlatmaktadır. İskitlerin tütsülerde kenevir tohumunu kullandıkları yazılı belgelerde yer alır ve Pazırık kazılarında çıkan bulgular bu bilginin doğruluğunu kanıtlamıştır. Böylece şamanın transa geçmesi ve sevinç naraları atması gibi durumların bu tütsüler vasıtasıyla gerçekleştiği düşünülebilir (Roux 1994: 54). Roux, "*İskitler Şamanizm'i bildiklerine göre bozkırların diğer bütün göçebe kavimlerinin de onu bilmiş olmaları gerekir*" sözüyle Şamanizm'in yayılma alanını genişletmiştir (Roux 1994: 54). Bu açıklamalarından sonra Roux, Hun ve Bulgar Türklerinde de Şamanizm'in varlığına dair bilgiler vermiştir. Hunların tedavi ile uğraşan kâhinlerinin olması ve aynı zamanda onların dokuz göğünün büyücülerinin dokuz göğ kurban adamaları Şamanizm inancını betimlemektedir. Bulgarlar da kehanete önem vermişlerdir. Onlar, hastalarını dua ve müzik aracılığıyla tedavi etmişlerdir (Roux 1994: 54).

Fuzuli Bayat'a göre Göktürkler, Uygurlar ve Kırgızlar zamanında Şamanlık görülmüştür. Göktürklerin Budizm'i, Uygurların Maniheizm'i din olarak seçmeleri Şamanizm'e tesir etmekle birlikte, Türklerin kabul ettikleri diğer dinler de Şamanlık sistemini zayıflatarak bu dinlerin etkisine girmesine neden olmuştur (Bayat 2006:117).

I. Göktürk Devleti döneminde İstemi Yabgu'nun Bizans Devleti'ne Maniakh isimli bir elçiyi yollaması karşılığında Bizans Devleti ise Göktürk ülkesine Zemarkhos'un başkanlığında bir elçilik heyeti göndermiştir (Turan 2011: 105). Göktürk ülkesine gelen Zemarkhos rahiplerce çevrelenmiş ve bunlar bazı kelimeler söyleyip kokulu maddeler ile yaktıkları ateşin etrafında dönerek ayin yaptıktan sonra Zemarkhos'un ateşin üzerinden atlmasını istemişlerdir. Bu uygulamanın yapılmasındaki amaç elçiyi felaketlerden korumak yani kötü ruhların tesirinden uzaklaştırmaktır (Roux 1994: 53-54; Lin Gan 2000: 367; Turan 2011: 75). Ayini yapan rahiplerin kam oldukları muhtemel görünmektedir. Göktürklerin "güneşe verdikleri önem, ataları için kurban kesmeleri, onları kutsal olarak kabul etmeleri ve yer ile gök tanrılarına tapmaları" Şamanizm inancıyla ilişkilendirilmiştir (Lin Gan 2000: 367). Uygurların falname eseri olan İrk Bitig'te hayvanlara değinilir ve özellikle atın¹ yolculuk sırasında kullanılması dikkat çekmektedir. Yine eserde yer altı ve gök kavramlarına dair bilgilerin olması vb. bazı özelliklerin varlığı Şamanizm'i çağırıştır (Roux 1994: 52; Tekin 2004: 27-vd.; Çirkin 2019: 357-358).

Orta Çağ kaynaklarında Türk kamları hakkında bilgi verilir. Buna göre Uygurlar sihir ilmini bilen kişilere kam demişlerdir (Turan 2011: 72). Kırgızlarda ise *fağitûn* (*fağînûn*) isminde gelecek hakkında bilgi veren kişiler bulunur ve bunların kam olma ihtimalleri üzerinde durulmuştur (Şeşen 1981: 65- 66). Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it Türk isimli eserinde kam *kâhin* manasında kullanılmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1985:157). Yine Karahanlı dönemi eseri olan Kutadgu Bilig'de kam kelimesi geçer ve *hekim* manasını taşımaktadır (Yusuf Has Hacib 2008: 262-263). Kıpçak Türkçesi'nin önemli eserlerinden olan Codex Cumanicus'ta *kamlık étermen* (*kamlık et*), *kam katun kişidir* ifadeleri yer almaktadır (Argunşah vd. 2015: 140).

Eski Türk destanlarında kamin varlığını görmekteyiz. Ergenekon Destanı'nın rivayetlerinden birinde olağanüstü yönleri olan İ-chi Ni-shu-tu'nun yağmur yağdırması ve rüzgâr estirmesi onun kam olabileceğini bize düşündürmektedir (Gömeç 2009: 191). Sır Tarduşların Yok Oluş Destanı'nda gelecekte haber veren iki ermiş kişiden bahsedilmektedir. Bu kişiler Sır Tarduş halkının yok olacaklarını söyleyerek gelecekte haber verdikleri için kamin özelliklerini yansıtmışlardır (Gömeç 2009: 217). Alp-Er Tonga Destanı'nın Firdevsi rivayetinde kamlar Alp-er Tonga'ya torununun hükümdarlığına son vereceğini söylemişlerdir (Gömeç 2009: 250-255). Attila Destanı'nda Hun çobanının hayvanlarını olatırken bulunduğu kılıcı Attila'ya vermesini kamlar, dünya hâkimiyetinin Tanrı tarafından Attila'ya verildiği şeklinde yorumlamışlardır (Gömeç 2009: 269). Bu destan örneklerinde kamların gelecekte haber verme yönü ön plana çıkmıştır.

Çağdaş Türk dünyasında Şamanizm hala sürmektedir. Şamanlık uygulamasının Türk dünyasında varlığını Bayat'ın "*Türk Şamanlığı diye adlandırdığımız olgu, bugün Altay-Sayan dağları civarında ve Uzak Doğu'da (Yakutistan'da) yaşayan, Türk boylarının geçmişten günümüze kadar uzayan bir süreç içinde varlıklarını koruyarak yaptıkları uygulamalardır*" (Bayat 2006: 118) tanımlamasından anlıyoruz. Şamanlık sistemi bu bölgelerde yaşatılmakla birlikte, Müslüman Türkler arasında da Şamanizm'in izleri hala görülmektedir (İnan 1952: 19-vd.).

¹ "Alaca atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum." (Tekin 2004: 27)

2. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshaları ilim âleminde uzun zamandır bilinmektedirler. Yakın zamanda Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan/Türkmen Sahra nüshası ilim âlemine tanıtılmıştır (Ekici 2019: 16-19). Dede Korkut Kitabı, Vatikan yazmasının üzerindeki bir kayıta göre 16. yüzyılın sonlarında (1591) Seyyid Ahmed b. Seyyid Hasan tarafından yazılmıştır (Gömeç 2009: 309). Hikâyeler şeklinde yazıya geçirilen eserin bir nüshası Dresden Kral Kütüphanesi'nde 1810 yılında bulunduktan sonra ilim dünyası tarafından rağbet görmüştür. Abdulkadir İnan'a göre "Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taifei Oguzan" isimli Dede Korkut Kitabı Doğu Anadolu'da konargöçer Oğuzlar içinde okuma-yazma bilen bir ozan tarafından tespit edilmiştir (İnan 1966-1969: 146; Nisanbayev 2000: 4; Demirtaş 2015: 479). Kitabın yazılış tarihi 15. ve 16. yüzyıllar olsa da Dede Korkut Destanlarındaki bazı boylar hakkında Oğuznâme'de bahsedilmesinden dolayı 1300'lü yıllarda Dede Korkut boylarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır (Ercilasun 2002: 24).

Dede Korkut Kitabı'na isim olan Dede Korkut ile ilgili bilgiler bu kitapta anlatılmıştır. Türkler arasında meşhur bir kişi olan Dede Korkut'un yaşadığı dönem tartışmalı olsa da genelde Oğuz ve Kıpçakların İslamiyet'le tanışmadıkları dönemde yani MS 8. yüzyılda yaşadığı düşünülmüştür (Bi Xun 2000: 466). Dede Korkut Kitabı'nın mukaddimesinde ise "*resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er ortaya çıktı*", denilerek İslamiyet gelmeden evvel Dede Korkut'un doğduğu manası ortaya konulmuştur (Ergin 2010: 15). Ahmet B. Ercilasun'a göre Dede Korkut Batı Göktürkleri ve Türgişler zamanında yaşamıştır. Burada verilen zaman dilimi 552-776 yılları olup Hz. Muhammed- Abbasi dönemlerine denk gelmektedir (Ercilasun 2002: 28). Reşideddin Oğuznâmesi'nde Dede Korkut'tan Korkut ismi ile bahsedilir ve babasının Bayat boyundan Kara-Hoca'nın oğlu olduğu belirtilir. Yine eserde Korkut'un akıllı, bilgili, keramet sahibi olduğu ve 295 yıl ömür sürdüğü söylenmiştir (Togan 1982: 55).

Dede Korkut'un yaşadığı dönem ile eserin yazıya geçirildiği tarih arasında uzun yüzyıllar vardır. Bu süreçte Türkler İslam dinini kabul etmişlerdi. Buna rağmen Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki hikâyede İslami öğeler zikredilse de eski Türk inançlarının baskın bir şekilde yer aldığı dikkatten kaçmamaktadır. Dede Korkut Destanlarında Tanrı kültü, dağ kültü, ağaç kültü, su kültü ve atalar kültü gibi eski Türk inançları yer alır (Pirverdioğlu 2000: 293; Tutar 1996: 244-259; Bi Xun 2000: 465).

Dede Korkut Kitabı esas olarak Oğuzların tarihi ve sosyal yaşantılarını konu edindiğinden, Türklerin karakteristik özelliklerini tahlil etmemiz ve anlamımızda önemli bir kaynak olmuştur. Destanlar Orta Asya'dan Kafkaslara; Kafkasya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın ürünü oldukları için Türkler arasında dilden dile dolaşmışlar ve böylelikle Dede Korkut Kitabı Türk dünyasının ortak eseri olmuştur (Bulduk 1996: 247-248). Burada şunu da eklemeliyiz ki destanlar bu geniş coğrafyanın ürünü olsalar da kahramanlar ve onların başından geçen hikâyelerin çoğunun Orta Asya'da meydana geldiği yani Türklerin Anadolu'ya göç etmeden önceki tarihlerine ait oldukları açıktır (Öncül 2008: 575-576).

3. Kam ve Dede Korkut'un Ortak Yönleri

Kam ve Dede Korkut toplumun değer yargılarına göre olağanüstü özelliklerinden dolayı seçilmiş ve seçkin şahsiyetlerdir. Kam kabilelerine göre Tanrı ve ruhlarla iletişim sağlayarak vatanlarında sağlıklı, bolluk ve bereket içinde yaşamalarını sürdürmelerinde ön ayak olan üstün vasıflı biridir (İnan 1986: 75-79). Yani bu düşünceden hareketle Türk kabileleri çeşitli müşküllerini çözmek için kama başvurmuşlardır.

Dede Korkut için etkili bir kam yakıştırılması yapılmakla birlikte, özellikle onun yaşadığı dönemde nüfuzlu ve itibarlı bir konuma sahip olmasından dolayı önemli bir şahsiyet olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz (Bi Xun 2000: 467). Kamal Abdula, Dede Korkut'u "*Oğuz'un koruyucusu, hamisi, ozanı, yani şairi, şamanı, yani bilicisi, talihini belirleyen, belalardan koruyan, bir nevi ilk ve son dayanak noktası*" (Abdulla 2012: 76) olarak tasvir etmesinin yanında aslında Dede Korkut'un Oğuzlara gönderilen bir peygamber olduğunu söyler (Abdulla 2012: 178). Oğuzların çoğu konuda Dede Korkut'a danışmaları ve itaat etmeleri sebebiyle Dede Korkut'un üst düzey bir kişi olduğu açıktır. Kitabın mukaddimesinde buna dair bilgiler şöyledir: "*Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi. Sözüünü tutup tamam ederlerdi*" (Ergin 2010: 15-19). Oğuzlar ad verdiklerinde, taht sahibi olduklarında, zafer kazandıklarında, düğün yaptıklarında vb. hayırlı işlerinde Dede Korkut'u çağırırlar. Toplu bir şekilde yapılan kutlamalarda Dede Korkut Oğuz beyleri için deyişler söyler ve Oğuznâme dizer. Dede Korkut Oğuz beylerinin yurtlarında kutun sürmesi için töreni dua ile bitirir (Ergin 2010: 25- vd.)

Kam ve Dede Korkut gaybı bilmeleri ve bilgili olmaları yönleri ile toplumlarında ön plana çıkmışlardır. Kam gizli bilgilere vakıf olup Tanrı ve ruhlarla iletişime geçerek insanların isteklerini karşılamaya çalışmıştır (Bayat 2006: 22-23). Kamın gizli bilgilere vakıf olması ve bilgiyi paylaşması Dede Korkut'ta şu şekilde gerçekleşmiştir: "*Resûl aleyhisselâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er ortaya çıktı. Oğuz'un o kişi tam bilicisi idi. Ne derse olurdu. Gaipten türlü haber söylerdi. Hak Taâla onun gönlüne ilham ederdi*" (Ergin 2010: 15).

Dede Korkut'u kopuzun mucidi olarak kabul eden Türk boyları arasında kimi zaman ona *Horhut* isimli bir kam denilmiş ve Kırgız baksılarına kopuz çalmayı, türkü söylemeyi öğrettiği efsanelerde geçmektedir. Karakalpakistan'da efsanelere göre ise Dede Korkut kopuz yapmayı olağanüstü varlıklardan öğrenmiştir. Kazak-Kırgız baksıları ayinlerinde yardım amaçlı çağırdıkları ata-evliyalar arasında Korkut Ata'yı da yâd ederler:

"Babamın pîri sen değil miydin? Er Mukan sen yardım et! Sen yardım edecek olursan ben buradayım. Su ayağı Er Korkut, felâketleri sen korkut, baksıların pîri sen değil miydin? Gözünü sal, kolumu tut! Baksı baba sen yardım et, ben (sana) dar yolda sığındım! Sizden meded diliyorum Korkut Ata evliya! Sizden meded diliyorum Çakmak Ata evliya! Doksan meşâyih..." (Özdemir 2003: 27-29; Radloff 2009: 462).

Dede Korkut'un hem evliya hem de baksıların piri olarak ifade edilmesi onun Türk inançlarını simgelen bir figüran olduğunu göstermektedir.

4. Dede Korkut Kitabı'nda Yer Alan Şamanik Unsurlar

4.1. Tanrı kültü

Orhun Yazıtlarına göre Türkler, Tanrı'nın yardımı sayesinde devlet sahibi olduklarına inanırlar. Türklerde hakana kut veren, yurt veren, savaşta kazandıran, milleti belalardan azat eden vs. birçok iyilikte buluna Tanrı'dır (Ergin 2010: 13-19; Çoruhlu 2017: 23-25; Bi Xun 2000: 471). Dede Korkut Kitabı'nda "*padişahlar Tanrı'nın gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez*" (Ergin 2010: 167) sözü de Tanrı ile han arasındaki bağı göstermektedir.

Türkler arasında Tanrı kelimesi eski çağlardan itibaren kullanılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda hem Allah hem de Tanrı lafzı yer alır. Türklerin inandıkları Tanrı'nın Allah ile aynı özelliklere sahip olması Tanrı kelimelerini hemen bırakmadıklarını gösterir (Demirtaş 2015: 478-479).

Şamanların en büyük güçleri Tanrı ile iletişime geçebilmeleridir. Onlar yukarı dünyaya seyahat ederek insan ile Tanrı arasında bağ kurarlar (Güngör 2010: 325). Altaylılar göğün on yedinci katında yaşayan Tengere Kayra Kan'ın dünyayı ve insanlığı yarattığına inanırlar (Çoruhlu 2017: 25). Kayra Kan'dan sudur yoluyla meydana gelen Bay Ülgen gökte yaşayan iyilik Tanrısı'dır (Çoruhlu 2107: 25; Güngör 2010: 324-325). Genel olarak Tanrı yaratan, koruyan, iyilik eden vs. vasıfları ile ön plana çıkar. Dede Korkut Kitabı'ndaki Tanrı, Şamanik özellikler taşır. Dede Korkut Kitabı'nda Tanrı'nın gökte tasavvuru, Tanrı'nın yüceliği, Tanrı ile iletişim, Tanrı'nın yardımı, Tanrı'ya şükür vs. gibi birçok şamanlık ile bağlantılı anlayış vardır: "*Allah Teâlâ ile haberleşeyim*", "*cümle âlemleri yaradan Allah Tanrı görklü*", "*yaradan Allahdan meded*", "*Tanrıya şükürler kıldılar*", "*Basat aydur: Tanrım kurtardı*", "*ağız açup öger olsam üstümüzde Tanrı görklü*", "*yücelerden yücesin/ kimse bilmez niçesin/ görklü Tanrı*", "*kâdir ulu Tanrıya yakın uçan*" (Demirtaş 2015: 481-484).

Oğuzların Tanrı'yı gökte tasavvur ettiklerine dair bilgiler Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda geçmektedir. Bayındır Han'ın sohbetine katılan Pay Püre erkek çocuğunun olmaması ve bu yüzden de ocağının söneceği endişesi ile üzüntüsünü Oğuz beylerine dile getirmiştir. Bunun üzerine Oğuz beyleri bir oğul sahibi olmak isteyen Pay Püre için yüzlerini göğe tutarak ve ellerini kaldırarak dua etmişlerdir. Aynı şekilde Pay Piçen Bey'inde kızı olsun diye dua etmişlerdir (Ergin 2010: 58). Oğuzların Tanrı'yı gökte tasavvur ettiklerini İbn Fadlan'da söylemiştir. İbn Fadlan, X. yüzyılda Oğuzların ülkesine uğradığında Oğuzların başlarına bir felaket geldiğinde, onların semaya başlarını kaldırarak bir Tanrı dediklerine şahit olmuştur (İbn Fadlan 2010: 10).

Dede Korkut, Oğuzların hayatlarının yolunda gitmesi için Tanrı'dan dilekler diler. Dede Korkut: "*adını ben verdim, yaşını Tanrı versin*"; "*yüce Tanrı sizi korusun, zeval vermesin*"; "*Tanrı muradına erdirsin*" gibi sözleriyle Tanrı'nın yüceliğine ve iyiliğine sığınmıştır (Bi Xun 2000: 471).

4.2. Ağaç kültü

Mitolojik dönemlerden itibaren inançlarında ağaç kültürüne rastladığımız Türkler özellikle destanlarında bu inançlarını dile getirmişlerdir (Barutçu 1982: 155). Ağaçtan türeme ile ilgili en güzel örnek Uygurların Türeyiş Destanı'nda (Gömeç 2009: 232-233;

Ergun 2017: 188) verilmiştir. Bununla birlikte Dede Korkut Kitabı'nda da ağaç kültürünün yer alması Türklerde ağaç ile ilgili inançların yaygınlığını göstermektedir. Böylelikle ağaç kültürünün Türklerin yaşadıkları sahalarda din adamları ve ataları vasıtasıyla sürdürüldüğüne dair bir kanaat ortaya çıkmaktadır.

Altaylıların Yaratılış Destanı'nda dokuz dallı olan ağaçlar ve bu ağaçlardan türeme hakkında bilgi verilmektedir:

“Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve «dalları olmayan bu ağaca bakmak hoş bir şey değil, buna dokuz dal bitsin.» dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: «dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun»” (Barutçu 1982:157).

Ksenefontov, kam için ağacın manasını birçok örnekle açıklamıştır. Ksenefontov'un Kangal Yakutları ile ilgili gözlemlerinde kam ve ağaçtan türeme konusu görülmektedir. Göklerde *Iyık-Mas* ismiyle bilinen ağacın dokuzuncu kata kadar ucu ulaşır ve bu ağaç kamları doğurmuştur (Ksenefontov 2011: 47- vd.).

Kamın kayın ağacı için yaptığı ayinde kurban ağacın ruhuna sunulurken şu sözler dile gelir:

*“Altın yapraklı mübarek kayın
Sekiz gölgeli mübarek kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum”*
(Barutçu 1982: 157-158).

Dede Korkut Kitabı'nda Uruz'un ağaca asılacağı zaman ağaçla söyleşirken kutsal şehirlerin ve Hz. Musa, Hz. Ali, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in isimlerini geçirmesi kamın mübarek kayın ağacı ile ilgili sözlerini çağrıştırır:

*“Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç
Musa Kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Erlerin şahı Ali'nin Düldülünün eyeri ağaç
Zülfikarın kanı ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç
...”*

(Ergin 2010: 49-50; Barutçu 1982: 159)

Dede Korkut Kitabı'nda ağaçtan türemeye atıf olarak babasının ismini kaba ağaç olarak belirten Basat'ın Tepegöz'e verdiği cevap dikkat çekicidir:

*“Babamın adını sorar olsan kaba ağaç
Anamın adını dersin kükremiş aslan
Benim adımlı sorarsan Aruz oğlu Basat'tır.”*
(Ergin 2010:161)

Dede Korkut'un hemen hemen her hikâyesinin sonunda söylediği dualarda *gölgeli kaba ağacın kesilmesin* cümlesi kutsal ağaç kültürünün bir izidir (Ergin 2010:111; Barutçu 1982:159). Basat'ın babasının adı için kaba ağaç demesi ile Dede Korkut'un duasındaki kullanımında kaba ağaç ifadesi ağaca mana yüklendiğini gösterir.

Dünyanın üç tabakasını temsil eden hayat ağacı, kamın gök, yer ve yer altına seyahatini yapmasını sağlar. Pervin Ergun'a göre hayat ağacı sadece Tanrı öğretisini bilenler (Tanrı tarafından gönderilen hakanlar ve kamlar) tarafından görülmektedir. Hakan ağaç ismi de verilen bu ağacın bütün ağaçlardan daha büyük ve gösterişli olduğu düşünülür. Hakan ağaç için söylenen dörtlükler şöyledir:

*“Ağaç hakan ağaç büyüktü, her şeyin esasıydı
Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı,
Kökleri kaplar idi yer altı dünyasını,
Zirvesi deler idi göğün dokuz katını,
Tam yedi ayak idi ağacın yaprakları.”*
(Ergun 2017: 188)

Yukarıdaki dizeler ile aynı manayı veren ve hayat ağacının gökle yer arasındaki uzantısının en güzel örneğini Dede Korkut Kitabı'nda da görmekteyiz (Ergun 2017: 193):

“ ...
*Başına doğru bakar olsam başsız ağaç
Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç*
...”
(Ergun 2017: 193; Ergin 2010: 49-50; Barutçu 1982: 159)

Hayat ağacı her iki örnekte göğe ulaşır ve hatta deler geçer ki burada Tanrı makamına kadar eriştiği ve bu yönüyle de Tanrı ile yeryüzü arasında iletişimi sağladığı anlaşılmaktadır. Tanrı'ya ulaşmanın vasıtası olan bu ağaçlar kutsal görülmüşler ve onlara zamanla Tanrılık vasıfları verilmiştir (Ergun 1998: 72). Ayrıca Basat'ın babasının adını kaba ağaç söylemindeki ağacın hayat ağacı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Basat sıradan bir ağacı ata gösteremez ve bu ağacın Tanrısal özelliklerinin olması gerekmektedir. Uygurların Türeyiş Destanı'nda Böğü'nün ağaçtan türediğini görmekteyiz. Hatta Uygurlar Böğü'nün ağaçtan doğmasını ilahi bir işaret olarak gördüklerinden onu hakan olarak seçmişlerdir (Gömeç 2009: 231-235). Basat'da Oğuzların beyidir ve o da atasını ağaç göstererek Tanrısal bir vasıf kazanmıştır. Bu iki örnekten anlıyoruz ki Türkler hanlarının soyunu ağaca dayandırmışlardır. Ağaçtaki Tanrısal belki de hakanların kut sahibi olmaları ile açıklanmıştır (Ergun 1998: 77). Ağacın Tanrı'nın yeryüzündeki sembolü olması Dede Korkut'un *gölgeli kaba ağacın kesilmesin* sözlerinin manasına bizi götürmektedir. Belki Dede Korkut Tanrı ile iletişimi ve iletişimi sağlayan kaba ağacın kesilmesi ile Tanrı'nın verdiği kutun sona ereceğini haber veriyordu. Kutun sona ermesi ile Oğuz yurdu bahtsızlığa maruz kalacaktır (Ergun 1998: 78).

4.3. Dağ, su ve atalar kültü

Şamanizm’de insanın barınma, beslenme vb. hayatını idame ettirmesini sağlayan ihtiyaçlarını karşıladığından yer-su kutsal görülür (Radloff 2009: 32-33). Altaylılar yer-suların ruhlarının olduğuna inanarak onları kutsallaştırmışlardır. Öyle ki dağ, nehir, göl vb. coğrafi yerlere isim verilirken ruhların özel isimleri olarak belirlemiştir. Abu-Kaan Dağı, Süt-Köl Gölü, Ülemen Nehri, Ak-Kaya kayalığı gibi yerler için dua eden Altaylılar bu yerleri Tanrı olarak idrak etmişlerdir. Altaylılar bu varlıklara dua ile seslenmişlerdir:

*“Sümer Ulan Dağım,
Süt Köl’üm, Sümer Dağım!
Altın hükmünü versin,
Ağaran başıma rahat versin.
Dağlar, nehirler ve göller ise şöyle cevap verirler:
Unutma, bırakma (beni)!
Ak yurdun esen yatsın!”
(Anohin 2006: 16)*

Yine Altaylıların Ata Kam Öndiyek için ettikleri duada yer-su ve atalara olan bağlılıkları anlaşılmaktadır. Bütün bunlarla birlikte vatan sevgilerini de dile getirirler:

*“Yedi eşikli yer-su (ülke)
Anam, vatanım Kaan Altay’ım,
Kabak taygam, heybetli dağım!
Karım tayga, sahipli dağım!
...”*

(Anohin 2006: 124)

Saha Türkleri dağ iyisi ile ilişkili olan kişilerin tabiatın gizemli güçlerini bildiklerine inanırlar. Yakutistan’da kutsal dağlar sayıca fazla olmakla birlikte mukaddes dağlarından biri de Şaman Dağı’dır. Bu dağda şamanlar eğitim görürlermiş (Yıldırım vd. 2018: 35).

Altay’da zayıf insan gökteki Tanrılar ve karanlığın ruhlarına doğrudan iletişimi kurmaya cesaret edemediğinden bu varlıklara başvurmada cennette yaşayan atalarını aracı yapar. Kamlar ayın sırasında dua ederken atalarını çağırırlar ve onlardan yardım isteyerek Tanrılara, ruhlara dileklerini bildirirlerdi (Radloff 2009: 23-26). Yine Altaylıların yedi göbeğe kadar soylarını bilmeleri onların atalarından kopmadıklarını göstermektedir (Anohin 2006: 26).

Dede Korkut Destanlarında yer-su kültürünün izlerine rastlamaktayız. Dağın yüksek görünümü onu göklere yaklaştırdığından Türkler tarafından Tanrı makamı olarak idrak edilmiştir (İnan 1986: 49). Dede Korkut Kitabı’nda *göğsü güzel koca dağ* ifadesine sık sık rastlıyoruz ve burada dağın yüceliğine vurgu yapılmıştır (Ergin 2010: 21). Dede Korkut Kitabı’nda yer-su ile sohbet havasında anlatımlar yer almaktadır. Destanlarda dağlara ve sulara isimler de verilmiştir: Ala Dağ (Ergin 2010: 27), Kazılık Dağı (Ergin 2010: 31; Bulduk 2020: 13-14), Karaçuk Dağı (Bulduk 2020:

12-13), Gökçe Dağ (Ergin 2010: 93), Amıt Suyu (Ergin 2010: 38), Dereşam Suyu (Bulduk 2020:15).

Dede Korkut hikâyelerinin hemen hemen hepsinin sonunda Dede Korkut duasında “*Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasin*” (Ergin 2010: 36) sözlerini dile getirir. Dede Korkut, Oğuz beylerinin yurtlarına zarar gelmemesi için bu duayı okumuştur. Dağın yıkılması, ağacın kesilmesi ve suyun kuruması kutun kesilmesini yani yurttan yaşamın sonlandığını gösterir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı destanda Kazan'ın suya seslenişi ve suyun Hak yüzünü gördüğü inancı dikkat çekicidir. Hikâyede su kültürünü betimleyen sözler şöyledir:

*“Çağıl çağıl kayalardan çıkan su
Ağaç gemileri oynatan su
Hasan ile Hüseyin'in hasreti su
Bağ ve bostanın ziyneti su
Âyişe ile Fâtıma'nın bakışı su
Koç atların gelip geçtiği su
Kızıl develerin gelip geçtiği su
Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su
Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana
Kara başım kurban olsun suyum sana”*
(Ergin 2010: 43)

Destanlarda dağ ve sular sık sık zikredildiğinden Oğuzların hayatlarını sürdükdleri coğrafyada bu iki unsurun vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin yaşam tarzlarını yansıtan destanlar bu sebeple Türkleri en güzel şekilde tasvir eden eşsiz eserlerdir.

Dede Korkut duasının devamında anne ile babaya olan sevgi ve saygıyı içeren sözler atalar kültürünü betimler: “*Ak bürçekli ananın yeri cennet olsun. Ak sakallı babanın yeri cennet olsun*” (Ergin 2010: 36).

4.4. Ateş Kültü

Eski Türkler ateşe saygı duyarlardı ve törenlerini ateşin huzurunda ocaklarının başında yaparlardı. Arkeolojik verilere göre onlar yerleşim alanlarının merkezine ocak inşa etmişler ve bunu ateş ayini için kullandıkları düşünülmektedir (Gülyüz 2019: 203-205). Türk töresine göre erkek kardeşler evlendiklerinde, büyük kardeş baba evindeki ateşin korlarını alıp yeni evinin ocağına koyarak baba ocağının varlığını burada sürdürür. Baba evinde kalan en küçük oğul yani Odd-Tigin (ateş prensi) ise baba ocağının mirasçısı olarak asıl ata ocağının devam etmesini sağlar (Gülyüz 2019: 208-209).

Günümüz Sibiry Türkleri arasında ateşe saygı sürmektedir. Sibiry Türklerinin inançlarına göre ateş iyisi Tanrı ile insan arasında iletişimi sağlar. Sibiry Türkleri ateşe yiyecek sunulursa evlerinde geçim sıkıntısı olmayacağına inanırlar. Altaylılarda ateşe yiyecek sunma ritüeli Ateş Ana'nın içerisinde zikredildiği dua ile bitirilir (Dilek

2007: 33- 37). Altay Türkleri için doğup büyüdüğü ev, ateş ve ocak önem arz etmektedir. Ocakta yanan ateşin ailenin devamlılığına işaret ettiğini düşünen Altaylılarda, ocak ve ateş yurdun merkezinde yer almaktadır. Ateşin ruhunun olduğuna inanılıp kutsal görüldüğünden ateşe kötü bir şey saçılmaz, sivri şeyler batırılmaz ve onun evde kimsenin olmadığı zamanlarda külden yorganını örtüp uyuduğu düşünülür (Dilek 2007: 35). Sibiry Türklerinin düğünlerinde ateşe saygıdan kaynaklanan uygulamalara da rastlanır. Evlenen çiftler mutlu olmak, huzurlu ve refah içerisinde bir hayat sürmek amacıyla evlerinde ateş yakıp ona saygı için saçı saçmışlardır. Altay Türklerinde evliler boşanırsa evdeki ateş söndürülür ve bu da ocağın söndüğünü göstermektedir (Dilek 2007: 39- 41).

Dede Korkut Kitabı'nda Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda, Dede Korkut'un "*Hakkın yandırdığı çırağın yana dursun*" (Ergin 2010: 36; İnayet 1999: 193) duasındaki çırağ kelimesi "*aile ocağını devam ettirmek*", "*aile ocağını söndürmemek*" manasında kullanılır. Dede Korkut Destanlarında "*ocağını söndürün*" ifadesi de geçer ki bu söylemden ocağın soyun devamı anlamını taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır (İnayet 1999: 193-194). Çırağın yana dursun denilerek Oğuzların yurtlarında sonsuza kadar varlıklarını sürdürmeleri Tanrı'dan dilenmektedir. Bütün bu anlatımlardan anlıyoruz ki atalar kültü ile ateş kültü iç içe geçmiştir. Ocağın sönmemesi söylemi ile atadan kalan evde çocuklar vasıtasıyla yaşamın devam ettirilmesi ve böylece geçmiş ile gelecek arasında köprü kurulduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, çocuk sahibi olmayana Tanrı beddua etmiştir diyerek, aslında ocaksızlığın hoş karşılanmadığını belirtir (Ergin 2010: 22). Yine kamın yaptığı tüm törenlerin merkezinde ateş yer alır ve ateşin kötü ruhları kovması ile temizleyici gücünün olması (Gülyüz 2019: 210-211) inancına dayanarak diyebiliriz ki Oğuz ülkesine uğursuzluğun girmemesi yakılan çırağın yana durması ile mümkündür.

4.5. Hayvan Sembolleri

Kam hayvanları kendisine yardımcı ruh olarak görür ve ayinlerinde, kostümü ile davulunda hayvan simgeleri yer alır. Kamların kostümleri yapılırken hayvanların derisinden, tüyünden, kemiğinden faydalandığını görmekteyiz. Genellikle kartal, kurt, ayı, at, geyik, koyun, köpek, tavşan, tilki, yılan ve bazı kuşların kam ritüellerinde kullanıldıkları tespit edilmiştir (Çoruhlu 2017: 200- vd.). Bununla ilgili olarak Anohin'in Altay'daki derlemelerinden anlaşıldığına göre kam kostümleri kama güç veren ruhların telkini ile yapılmaktadır. Kostümlerde genelde ağaçkakan kuşunun tüyleri, ayı pençesi, kartal tırnağı vs. gibi özel süsler kullanıldığı belirtilmektedir (Anohin 2006: 40). Manyak denilen kam elbisesinin omuzlarında puhu kuşu, baykuş ve kartal tüylerinden oluşturulan iki demet vardır (Anohin 2006: 52).

Dede Korkut Kitabı'nda hayvan sembolizmine dair birçok anlatım vardır. Burada geçen hayvan isimlerini şöyle sıralayabiliriz: "at, geyik, kaz, deve, koyun, koç, keçi, ejderha, şahin, kurt, köpek, kartal, yılan, doğan, aslan, boğa, kuğu kuşları, turalar, sülünler, keklik, karga, kuzgun, kaplan, eşek, tilki, katır, çayır kuşu, tavuk, tavşan" (Ergin 2010: 16- vd.).

Dede Korkut Destanlarında elbise tasarımlarında hayvanlardan esinlenmesi kam kostümlerini hatırlatmaktadır.

*“Omuzu kuşlu cübbe ver bu oğlana
Giyer olsun hünerlidir”
(Ergin 2010: 26)*

4.6. Sayı Sembolleri

Türklerin mitolojisi ve eski inançlarında sık sık kullandıkları üç, yedi, dokuz ve kırk sayıları Dede Korkut Kitabı'nda yer alırlar.

Şamanizm'de Tanrılar çoğu zaman yedi veya dokuz çocuğa sahiptir. Altay'da inanıldığına göre Erlik'in yedi ya da dokuz (demir başlı dokuz kara oğlu) oğlu, Erlik'in yedi kızı, Erlik'in oğullarından Taş pilektiü Pay- Maattır'ın dokuz kızı, Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı (Anohin 2006: 6-13) vardır.

Kamların ayinlerinde ve kostümlerinde kullanılan malzemelerde üç, yedi, dokuz ve kırk sayıları ön plana çıkmışlardır. Ülgen'e üç, altı, dokuz veya on iki yılda bir ayin düzenlenir ve bu ayinde Ülgen için üç yaşında boz renkli bir kısırak kurban verilmiştir (Anohin 2006: 12). Kam kostümlerinin yaka kısmında omuzların civarına Ülgen'in dokuz kızını temsil eden dokuz tane küçük kukla dikilir. Kamın zırhı olan çanların üst sırasının altına dokuz ok ve yay dikilir. Kuşak altına yatay dokuz yay çingirak ve bazı kam elbiselerinde çingirakların altına üç tane düz metal düğme dikilir. Ülgen'in kızlarının sayısını işaret eden kenarlık, püskül ve boncuklu küçük torbadan oluşan dokuz tane iğnelik elbisenin kuşağı boyunca dikilir. Kamın şapkası da üç parçalı olup buna üç parçalı kuş şapka denir (Anohin 2006: 46-55).

Şamanizm'de sayıların ölüm ile ilgili uygulamalarda kullanımlarını tespit ediyoruz. Altaylılara göre ölüm sonrasında süne ve aldaçı denilen ruhlar ölen kişinin yakınlarının çevresinde dolaşırlar. Ölen çocuğun ruhu yedi gün yetişkininki ise dokuz gün dolaşmaktadır. Ölünün evine kötü ruhların girdiği düşüncesi ve bu ruhların kendi vücudunu kirleteceğine inanan kamlar kırk gün boyunca ölü evine girmekten kaçınırlar. Kamların yanı sıra bölgede yaşayan halk da yedi gün ölü çıkan evden bir şey almadığı gibi vermeyerek kendini korumaya çalışır. Ölen kişinin kırkı çıkarsa adına tören düzenlenir. Altaylılara göre ölen bir kam ise ruhunun temiz olduğuna inanıldığından, onun ölümünden üç veya yedi gün sonra akrabalarını ziyaret ettiği düşünülür (Anohin 2006: 24-26).

Altaylıların tufan mitlerinden birinde tufanın olacağını demir boynuzlu gök tekenin yedi gün boyunca yeryüzünü dolaşarak haber verdiği anlatılır ve bu rivayette yedi sayısı sık sık vurgulanır (Anohin 2006: 19).

Dede Korkut Destanlarında üç, yedi, dokuz ve kırk sayılarının sıklıkla kullanımları dikkat çekicidir: “üç kabile çocuğu, üç defa yarayı el ile sıvazlamak, üç yer, üç günlük yol, üç yaş, üç keçi tüyü, üç yıla kadar, üç kanatlı kayın ok, üç kere, üç akçe, üç canavar, üç gün”; “yedi dere, yedi kız, yedi gün yedi gece, yedi kız kardeş, yedi yol ayrımı, yedi yiğit, yedi günlük azık, yedi gün, yedi yer, yedi ağaç yer, yedi yıllık al şarap, yedi kat meydan, yedi vurgun, yedi bayır, yedi kişi, yedi defa, yedi gün uyumak, yedi başlı ejderha” (Ergin 2010: 17- vd.); “dokuz bazlama, dokuz kara gözlü, güzel yüzlü..., dokuz katlı işlenmiş süslü elbise, dokuz erkek deve, dokuz ay, dokuz ihtiyar”; “kırk

yiğit, kırk namerd, kırk ince kız, kırk günde yara iyileşmesi, kırk yoldaş, kırk ince belli kız, kırk yerden ses vermek, kırk yerden ses gelmek, kırk bey kızı, kırk cübbe, kırk kul, kırk cariye, kırk gün, kırk arkadaş, kırk oynaşlı, kırk gün kırk gece, kırk ela gözlü yiğit, kırk kişi, kırk arkadaş, kırk otağ, kırk evli kul, kırk akçe, kırk eş, Kırk Kınak, kırk yer, kırk tutam kara saç” (Ergin 2010: 17- vd.).

4.7. Renk Sembolleri

Türkler tarihin ilk dönemlerinden itibaren dünyanın yönlerini betimlerken ve yaşamın birçok alanında kara, ak, kızıl (al-kırmızı), yeşil (gök-mavi) ve sarı renklerini kullanmışlardır (Genç 2009:4). Dede Korkut Destanlarında da bu renklerin yer alması dikkat çekicidir.

Şamanizm’de ak renk ululuk, adalet, güçlülük manalarına gelmiştir. İyilik manasına gelen ak renk Şamanizm’de iyilik tanrısı Ülgen’i temsil etmektedir (Genç 2009:8; Öztürk 2015: 249-250). Tanrı isimlerinde Beyaz Parlak (Ak Ayas) (Genç 2009:8; Öztürk 2015: 249-250; İnan 1986: 32), Beyaz-Yaratıcı-Tanrı, Ak-ene (Ak ana) gibi ak rengin kullanıldığı görülür (Ögel 2010: 426- vd.; Küçük 2010:185-186).

Dede Korkut Kitabı’nda ak rengin kullanımına dair birden fazla örnek vardır: “ak otağ, ak meydan, ak sakallı ihtiyar, ak bürçekli kadın, akça ten, ak el, ak et, ak boyun, ak kiriş, ak yüz, ak boz at, alnı beyaz aygır, beyaz büyük cins at, ak koyun, ak alın, ak sancak, ak çadır, ak kaftan, ak çıkarmak, akça koyun, ak orman, ak kavak, ak bilek, ak ev, ak süt, ak giyim, ak çıkarıp kara giyinme, ak yıldırım, ak göğüs, akça burçlu hisar, ak çadır, akça saz, ak tüylü, ak at, ak miğfer, ak kaya, akça yün, ak sungur” (Ergin 2010: 21- vd.).

Dede Korkut Kitabı’nda da ak renk yüce manasında kullanılır. Dede Korkut Destanlarında beylerin ak otağda oturmaları ak rengin ululuk manasına geldiğini gösterir (Ergin 2010:114). Dede Korkut’ta geçen ak meydan, ak sakallı ifadeleri de akın olumlu mana taşıdığını gösterir. “*Bayındır Hanın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir*” ifadesindeki ak meydan Bayındır Han’ın iyi bir itibara sahip olduğunu çağrıştırır. O meydanda savaşmakta ün almaya sebep olur diye düşünebiliriz (Ergin 2010: 26). Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı’nda “*ak sakallı Dede Korkut’tan öğüt aldım*” (Ergin 2010: 146) denilerek ak sakalın bilge ve gün görmüş anlamına atıf yapılır.

Şamanizm’de kara renk yeraltında yaşayan kötülük tanrısı Erlik’i simgeler (Öztürk 2015: 254; İnan 1986: 39). Altay’daki Şamanist inançlarda ruhlar aru töz ve kara töz olarak ayrılmakta ve bunların karşılığı ise iyi ve kötü ruhlardır. Kötü ruhlar insanoğluna olumsuzluklar yaşatır ve bu ruhların efendisi yer altı tanrısı Erlik’tir. Yine kamlar ak ve kara olarak nitelenmektedir. Kara kamların kötü ruhlarla iletişimde olduğu bilinmektedir. Kara renk daha çok yer altı unsurlarını ifade etmektedir. Türklerde kara renk genellikle yasın ifadesidir. Ölümünden duyulan üzüntünün ifadesi kara ile anlatılmaya çalışılmıştır (Çoruhlu 2017: 257).

Dede Korkut Destanlarında kara sözcüğünün sıfat olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir: “kara otağ, kara dağ, kara eşek, kara koç, kara çelik, kara evler, kara deniz, kara keçe, kara koyun, kara saç, kara bağır, kara süzme göz, kara cins at, kara elbiseli derviş, kara giyimli kâfir, kara baş, kara ölüm, Kara Göne, Kara Budak, kara deve, kara kaygılı rüya, kara bulut, kara mutfak, kara koç at, kara köpek, kara kavurma,

kara göz, kara dere, kara boğa, kara taş, Kara Tüken, Kara Çöğür, kara inek, kara yer, Kara Derbent, kara aygır, kara feryat, kara elbise, kara giyinmek, kara domuz, kara dinli kâfir, kara kaz, kara tırnak, kara çoban, kara kalça, kara çoban keçesi, kara kıl, kara domuz, mavi giyip kara sarınmak, kara kanlı su, kara bulut, kara kan, kara kılıç, kara dere, kara bıyık, kara sakal, kara salkımlı üzüm, kara mutfak, yelesi kara cins at, kara elbiseli kâfir, kara kaş, kara el, kara ejderha, kara kaplan” (Ergin 2010: 16- vd.).

Dede Korkut Kitabı’nda karanın olumsuz anlamlarına dair birçok örnek vardır. Dirse Han çocuksuz olmasından dolayı kara otağa oturtulmuştur (Ergin 2010: 21-23) Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek’de, Beyreğ’in düşman tarafından esir alınması sonrası yakınlarının üzüntüsü kara renk ile tasvir edilmiştir. Beyreğ’in yavuklusu, kardeşleri ve diğer yakınları ak çıkarıp kara giymişlerdir. Mesela Beyreğ’in kız kardeşlerine söylediği sözler:

*“Ak otağı bırakıp kara otağa giren kızlar
Ak çıkarıp kara giyen kızlar”
(Ergin 2010: s.70- vd.)*

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda *kara ölüm geldiğinde geçit versin* sözünde ölüm kara renk ile nitelenmiştir (Ergin 2010: 36). Yine Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan’da *gece yatarken Karacık Çoban kara kaygılı rüya gördü* denildiğinde de karanın olumsuzluğu görülmektedir (Ergin 2010: 40).

Ak ile karanın yanı sıra al-kızıl-kırmızı renk Türk inançlarında en çok kullanılan renklerdenidir.

Türklerin inançlarında al ruhu veya al ateş ismi verilen ateş tanrısı koruyucu ruhlardandır. Yakut, Altay, Yenisey Türklerinin inançlarında rastladığımız ve izleri bugün Anadolu’da görülen Al ruhuyla ilgili olarak *Albastı, Alkarısı, Albız/Albis, Almış, Abası* gibi kelimelere rastlarız. *Albastı, Kara Albastı ve Sarı Albastı* olmak üzere ikiye ayrılır. Lohusa kadınlara kötülük yaptığına inanılan bir ruhtur. Bu nedenle lohusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ile kırmızı tül bağlayıp, kırmızı altın takarlar ve kırmızı şeker hediye ederler (Küçük 2010:186). Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı’nda geçen *al kanatlı Azrail* ifadesinde al renk can almak için gelen Azrail için kullanılmaktadır (Ergin 2010:115). Burada geçen Azrail belki de olumsuz yönleriyle albastıya işaret etmektedir.

Yukarı âleme seyahat eden kamlar kırmızı renkli elbise dikip ve davullarını da kırmızı renge boyarlar. Kırmızı rengin bir özelliği de kötü ruhların uzaklaşmasını sağlamaktadır (Öztürk 2015: 250). Türk kültüründe kızıl kaftan giyme âdetinin (İnan 1966-1969: 148) bir örneğini de Dede Korkut Kitabı’nda Beyreğ’in adaklısının gelin hediyesi olarak ona kırmızı kaftan² yollaması hikâyesinde görüyoruz (Ergin 2010: 69).

Dede Korkut Destanlarında kızıl, al kelimeleri sık sık geçmektedir: “kızıl otağ, alca kan, kızıl deve, al şarap, yağız al at, yağız al atlı, al yanak, al ipek, kırmızı otağ,

² Destanda geçen kızıl kaftanın Moğollarda ve Uygurlarda hükümdarlık sembolü olduğu ve sonrasında halk arasında yaygınlaşıp düğünlerde elbise şeklini aldığı Reşat Genç’in tespitlerinde görmekteyiz (Genç 2009: 19).

kırmızı kaftan, kızıl kaftan, kızıl kına, al duvak, ak kanatlı Azrail, al giyinme, kızıl alaca gelin odası, kızıl yanak, al aygır” (Ergin 2010: 21- vd.).

Ak, kara ve kızıl renklerin dışında yeşil/gök/mavi ve sarı renkleri de Dede Korkut Kitabı'nda yer alırlar.

İyilik Tanrısı Ülgen'in oğullarından biri koruyucu ruhlardan da olan Yeşil (Yeşil) Kaan bitkilerin yetişmesini sağlamaktadır (Genç 2009: 26).

Türklerde dünyanın merkezinin renk sembolünün sarı olduğu bilinmektedir. Şamanizm'de sarı renk Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı ile Sarı Albastı/Albıs ismi verilen koruyucu ruh için kullanılmıştır (Reşat Genç 2009: 35-36).

Dede Korkut Kitabı'nda yeşil/mavi renk kullanımları “yeşil çimen, yeşil çayır, karalı mavili otağ, karalı mavili oturmak, mavi gölgelikli, yeşil düzlük, mavi çelik, mavi demirli altı yüz kâfir, mavi sarınmak” (Ergin 2010: 16- vd.) şeklinde görülürken; sarı ise “sarı yılan, sarı elbise, sarı giyinme, sarı deri, Konur Koca Sarı Çoban” (Ergin 2010: 29- vd.) olarak yer almaktadır (Ergin 2010: 29- vd.).

4.8. Dua

Radloff ve Anohin'in derlemelerinde kam dualarının Tanrı, ruh, insan, tabiat bütünlüğünü içermeleri Dede Korkut'un dualarındaki kutsal öğeleri hatırlatmaktadırlar.

Anohin'in Altay'daki derlemelerinden gördüğümüz kadarıyla körmeslere, kurban merasimleri icrasında, kamın yolculuğu süresince, kamın ayinin sonunda aru-nemelere, sabah ayininde, Altay için akşam ayini düzenlenirken vb. birçok uygulamada kam tarafından dua edilmektedir (Anohin 2006: 76- vd.). Radloff'un derlemelerinde de kam dualarına dair bilgiler vardır. Mesela, iyi hava için okunan dua ile yüce varlıklar için edilen dua. (Radloff 2009: 24-26). Bu derlemelerden anlıyoruz ki kam ayin boyunca dua etmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nın her hikâyesinin dua ile bittiğini görüyoruz. Dede Korkut'un duasında dağ, ağaç, su ve atalar kültünü betimleyen sözlerin varlığı dikkat çekicidir. Dede Korkut'un bu unsurların yok olmasını içeren duasından çıkarılacak mana bize göre Oğuzların yurtsuz kalmaması yönündedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Dede Korkut duası şöyledir:

“Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumamasın. Kanatlarının uçları kırılmasın. Koşar iken ak boz atın sendelemesin. Vuruşunca kara çelik öz kılıcın çentilmesin. Dürtüşürken alaca mızrağın ufanmasın. Ak bürçekli ananın yeri cennet olsun. Ak sakallı babanın yeri cennet olsun. Hakkın yandırdığı çirağın yana dursun. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylemesin hanım hey!” (Ergin 2010: 36).

Dede Korkut duasında Oğuzların yurdu için güzel dileklerde bulunurken; kam da Altay Dağı için ettiği duasında mukaddes Altay'ım diye seslenerek yurda bolluk, bereket, ölümsüzlük ve sönmeyen ateş (ocak) dilemiştir (Radloff 2009: 445-448).

4.9. Rüya

Rüyaların gelecek hakkında bilgi vereceği düşüncesi kişiöğlunu yorumlanmaları için tabircilere sevk etmiştir. Kamların ruhlarla iletişimi rüya yorumlamalarını sağlamıştır. Kamlar rüyayı öteki dünyadan gelen bir kehanet olarak görüp dünyada gerçekten yaşanacağını düşünürler. Kamların görmek, anlamak ve öngörmek gibi güçlere sahip olmaları rüyaları da yorumlamalarını sağlar ve onlar rüyaları tabir ederken geleceği bilirler (Gezici 2018: 1044). Dede Korkut Destanlarında Salur Kazan kötü bir rüya görmüş ve bu kara kaygılı durumun yorumlanması için Kara Göne'ye gitmiştir (Ergin 2010: 41-42; Ögel 1995: 573-574). Görüldüğü gibi rüyalara anlam yüklenmiş ve görülen rüyaların geleceğe bir işaret olduğu kanısı vardır. Yine kara kaygılı durum ile olumsuzluk kastedilir ki Şamanizm'de bu durum kötü ruhlar ile açıklanabilir.

4.10. Kurban

Şamanizm'e göre insanlar başlarına gelecek hastalık, felaket ve birçok olumsuzluğa karşı ya da şükran mahiyetinde Tanrılar için kurban keserler. Altaylılar Erlik'in hayat şartlarını olumsuz etkilemesini önlemek için Taylga olarak isimlendirdikleri kurban kesme mekânında hayvanlarını kurban ediyorlardı (Anohin 2006: 3-5). Ülgen'e kurban kesileceği zaman halkın da katıldığı bir ayin kam tarafından yapılır. Ülgen için üç yaşında boz renkli bir kısrak kurban kesilir. Kurbanı kesen kişi ve merasime katılan herkes Ülgen'e şükranlarını iletir ve yine Ülgen'in kendilerine bol nimetler vermesi için dua ederler (Anohin 2006: 12).

Dede Korkut Destanlarında Oğuz Hanı Oğuz beyleri için verdiği ziyafette at, aygır, deve, koyun ve koç kestirir (Ergin 2010: 21). Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için eşi ile yaptığı münakaşada eşi ona çocuklarının olması için *attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç* kesmesini tavsiye eder (Ergin 2010: 24). Böylelikle bir çocuk sahibi olmalarında kurban kesiminin çözüm olacağı fikri Şamanizm'deki olumsuzlukları engellemek için Tanrılara sunulan hayvanları hatırlatmaktadır. Ayrıca Dede Korkut Destanlarında at kurban etme uygulamasının İslamiyet ile ilgisi yoktur. Eski Türklerde göğe at kurban edilmekte idi (Çoruhlu 2017: 210-211).

Dede Korkut Destanlarında şükür amacıyla kurban kesildiğini de görmekteyiz. Dede Korkut Destanlarında Kan Turalı'nın Selcen Hatun ile düşmanlardan kurtulmalarını Kan Turalı'nın babası Kanglı Koca şükürle karşılamıştır. Onlar yurtlarına döndüklerinde Kanglı Koca şükür için *attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi* (Ergin 2010: 142). Diğer bir destanda Uşun Koca oğullarının yaşadığı müjdesini alınca da *attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi* (Ergin 2010: 188).

4.11. Ad Verme

Canlı ve cansız varlıklara verilen adlar bir milletin geçmişini, kültür düzeyini, dini inancını ve dünya görüşünü anlatırlar (Abdurrahman 2004: 124). Eski çağlardan itibaren Türkler çocuklarına Türkçe ad vermekle birlikte farklı kültürlerin etkileri ile de ad koydukları bilinmektedir. Eski Türkler Budizm ve Maniheizm gibi dinleri kabul ettiklerinde ad verirken bu dinlerin etkisi altına girmişlerdir. Karahanlılar ve Selçuklular dönemlerine gelindiğinde ise Türkler İslamiyet'in kabulü ve yeni bir kültür çevresine girmeleri neticesinde Arap ve Fars adlarını kullanmaya başlamışlardır (Abdurrahman

2004: 124-130). Dede Korkut Kitabı'nda geçen adlara bakıldığında henüz İslamiyet'in etkisinde kalınmadığı görülmektedir. Müslüman Oğuzlara Türkmen denilmesine rağmen kitapta Oğuzlar adı kullanılır. Dolayısıyla ad vermede Şamanizm'in etkisi görülür (Köksel 2012: 75). Dede Korkut Kitabı'nda Oğuzların adları şöyledir: Kam Gan, Bayındır Han, Dirse Han, Boğaç Han, Salur Kazan, Pay Püre, Bamsı Beyrek, Uruz, Duha Koca, Deli Dumrul, Kanglı Koca, Kan Turalı, Yigenek, Basat, Begil, Emre, Uşun Koca, Segrek, Ulaş... (Ergin 2010: 21- vd.).

Türkler çocuğa verilen adın onun kaderini belirleyeceğine inandıklarından ad koymaya özen göstermişlerdir (Türктаş 2019: 34). Oğuzlarda kahramanlık göstermeyen oğlana ad verilmediği Dede Korkut Kitabı'nda bildirilir (Duymaz 2020: 271). Kitapta gördüğümüz kadarıyla kişi ad almayı hak etmişse ad töreni düzenlenir ve Dede Korkut'tan ad verilmesi talep edilir. Törende Dede Korkut ad verdiği kişinin bahtlı olmasını Tanrı'dan diler (Köksel 2012: 78). Dirse Han'nın oğlu boğayı devirip başını kesince Oğuz beyleri Dede Korkut'un gelip çocuğa isim vermesini istemişlerdir. Dede Korkut çocuğa Boğaç adını vermiş ve onun için taht istenmiştir (Ergin 2010: 25-26). Pay Püre Bey'in oğluna da Dede Korkut Bamsı Beyrek ismini verdiği Oğuz beyleri ellerini kaldırarak kutlu olsun demişlerdir (Ergin 2010: 62). Ad vermek için Oğuzların Dede Korkut önderliğinde şiirli ve müzikli tören hazırlamaları kam ayinlerini hatırlatmaktadır. Kamın başkanlığında düzenlenen ayin belli bir topluluğun önünde sözlü ve müzikli yapılarak, dua ve kutsamalarla bitirilirdi (Duymaz 2020: 273; İnan 1986: 102-107).

4.12. Ölüm

Şamanizm'deki ölümden kaçış fikri Dede Korkut Destanlarında da görülmektedir (Bayat 2003: 8-9). Dede Korkut Destanlarından Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'da, Deli Dumrul can aldığı için Azrail ile mücadeleye girerek bir yiğidin canını kurtarmaya gayret eder. Deli Dumrul'un ölüme karşı tavırları Allah Teâlâ'yı kızdırdığından Azrail'i onun üzerine gönderir. Azrail, Deli Dumrul'un canını alacağı sırada Deli Dumrul Allah'ın birliğini kabul edip af diler. Allah Teâlâ onu ancak canının yerine bir can bulursa affedeceğini söyler. Deli Dumrul'un ölümden kaçışı devam eder ve canına karşılık can aramaya çıkar (Ergin 2010: 113- vd.). Destanda hem İslamiyet'in izleri hem de kamın ölüm karşısında aldığı tedbirler iç içedir. Destanda geçen can yerine can bularak kurtulma hadisesini Moğollar *dzolik gargahu*, Kırgızlar ve Kazaklar ise *aynalı* ve *aylanı* sözcükleri ile ifade etmişlerdir. Bu uygulama Şamanizm ile ilişkilendirilmiştir (İnan 1966-1969: 153).

Dede Korkut Destanlarında ölüm geldiğinde ak çıkarılır kara giyilir, ağıt yakılır ve ölü aşı dağıtılır. Özellikle Bamsı Beyrek Destanı'nda konuya dair açıklamalar vardır. Beyreğ'in ölüm haberi annesi, babası, yavuklusu, kardeşleri ve akrabaları arasında üzüntü ile karşılanmıştır. Beyreğ'in annesi yüzüne tırnak çalıp, saçını yolmuş ve zarı zarı ağlamıştır. Destanda Beyreğ'in ölümünü duyan yakınları ak çıkarıp kara giyinmişlerdir (Şişman 2015: 124-126).

Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan'da Kazan esir iken annesine haber yollar. O, esaretten kurtulup ana ocağına üç ay içinde dönmediği takdirde atının ölü aşı olarak dağıtılmasını ister. Aynı ritüel Uşun Koca Oğlu Seyrek Destanı'nda da

yer alır. Türkler eski çağlardan itibaren ölünün ruhu memnun olsun diye kurban keserler ve insanlara aş olarak dağıtırlardı (Şişman 2015: 126-127).

Dede Korkut Destanları ve Şamanizm’de ölüm her insanın başına geldiği gibi dünyanın sonunun da geleceğine inanılır (Radloff 2009: 30-31; Ergin 2010: 36). Kitapta Dede Korkut hemen hemen her hikâyenin sonunda ölüm ile ilgili şu sözleri dile getirir:

“Hanı dediğim bey erenler

Dünya benim diyenler

Ecel aldı yer gizledi

Fani dünya kime kaldı

Gelimli gidimli dünya

Son ucu ölümlü dünya

Akibet, uzun yaşın ucu ölüm, sonu ayrılık”

(Ergin 2010: 212).

Sonuç

Kam ve Dede Korkut Türk milletinin sosyal yaşamının bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. Her iki şahsiyet olağanüstü yönleriyle toplumları tarafından seçilmiş ve seçkin görüldüklerinden çoğu konuda başvurulan kişiler olmuşlardır. Doğumda, düşünde, hastalıkta ve ölümdede halk kam ve Dede Korkut’u yanı başlarında görmek istemiştir. Dede Korkut ad veren, kız isteyen, tedavi eden ve dua eden yönleri ile Oğuzların başvurduğu mühim bir kişidir. Kam da hekimlik yapan, kötü ruhlardan halkı koruyan, ileriye gören vb. birçok vazifesi ile milletin dertlerine derman olmaya çalışmıştır.

Dede Korkut Kitabı’nda Oğuzların boy teşkilatını, törelerini ve inançlarını tespit ediyoruz. Kitapta doğa ile iç içe bir yaşam vardır. Bozkır kültürü diyeceğimiz bu yaşam tarzında hayata bakış daha sade ve pratik olarak ortaya çıkmaktadır. Uzun felsefi fikirler ve katı kuralların yerini töre almıştır, diyebiliriz.

Türklerin eski dönemlerinde yer-suları kutsal saydıklarını ve bu inançlarının zaman aşımına uğramadığını da Dede Korkut Kitabı’nda tespit ettiğimiz çeşitli anlatı ve uygulamalarda görmekteyiz. Yer-suların unsurları olan ağaç, dağ ve su ile sohbet havasındaki Dede Korkut metinlerinde, Oğuzlar bu varlıklara müşküllerini anlatmışlardır. Dede Korkut duasında, Oğuzların ağacının kesilmemesi, dağının yıkılmaması ve suyunun kurumaması için dileklerde bulunur. Bunlara ek olarak Oğuzların yanan çırağının sönmemesini de Tanrı’dan dileyen Dede Korkut bu dilekleri ile aslında Oğuz yurdunun daim olmasını istemektedir. Çırağın yanması ile özel anlamda ocağın sönmemesi yani ailenin daim olması, genel anlamda ise Oğuz yurdunun sonsuza kadar varlığını sürdürmesi manaları çıkarılabilir.

Dede Korkut Kitabı’nda Tanrı’yı gökte tasavvur etme, Tanrı ile haberleşme, at kurban edilmesi, ölü aşı dağıtılması, ölüm geldiğinde kara giyilmesi gibi diğer bazı Şamanik unsurlarda yer almaktadır. Aslına bakacak olursak Türkler atalarının

izlerinden ayrılmadıklarından eski inançlarını her dönem yaşatmışlardır. Atalarına duydukları saygı aile ve aynı zamanda yurtları ile olan bağlarını kuvvetlendirmiştir.

KAYNAKLAR

ABDULLA, Kamal, (2012), *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (Aktaran: Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yay.

ABDURRAHMAN, Varis, (2004), "Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", *Millî Folklor*, S. 61: s. 124-133.

ANOHİN, A.V., (2006), *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Konya: Kömen Yay.

ARGUNŞAH, Mustafa ve G. GÜNER, (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yay.

BARUTÇU, Sema, (1982), "Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16: s. 155-162.

BAYAT, Fuzuli, (2003), *Korkut Ata*, Ankara: KaraM Yay.

BAYAT, Fuzuli, (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yay.

Bi Xun, (2000), "Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", (Çeviren: Alimcan İnayet), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 10: s. 465-481.

BULDUK, Üçler, (1996), "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S. 29: s. 247-251.

BULDUK, Üçler, (2020), "Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri", *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı*, KUDAKA: 11-19.

ÇİRKİN, Sergen, (2019), *Güney Sibiryaya Arkeolojisi ve Şamanizm*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

ÇORUHLU, Yaşar, (2017), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DEMİRTAŞ, Ahmet, (2015), "Dede Korkut Hikâyeleri'nde "Allah" Kavramını Karşılıyan Kelimeler Üzerine", *Turkish Studies*, C. X, S. 16: s. 475-492.

DİLEK, İbrahim, (2007), "Sibiryaya Türklerinde Ateş İle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler", *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43: s. 33-54.

DRURY, Nevill, (1996), *Şamanizm*, (Çeviren: Erkan Şimşek), İstanbul: Okyanus Yay.

DUYMAZ, Ali, (2020), *Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken Yay.

EKİCİ, Metin, (2019), *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soyulamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul: Ötüken Yay.

ELİADE, Mircea, (1999), *Şamanizm*, (Çeviren: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

ERCİLASUN, Ahmet B., (2002), "Salur Kazan Kimdir?", *Millî Folklor*, S. 56: 22-33.

- ERGİN, Muharrem, (2010a), **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ERGİN, Muharrem, (2010b), **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ERGUN, Metin, (1998), "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C. 46, S. 1998/1: s. 71-80.
- ERGUN, Pervin, (2017), **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- GENÇ, Reşat, (2009), **Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- GEZİCİ, Nesrin, (2018), "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda "Gelecektekten Haber Vermek"le İlgili Şamanizm İzleri", **İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C.VII, S. 2: s.1034-1056.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, (2009), **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, (2016), **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- GÜLYÜZ, B. Güray, (2019), "İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında)", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, S. 17: s. 201-223.
- GÜNGÖR, Harun, (2010), "Şamanizm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 38: s. 325-328.
- İBN FADLAN, (2010), **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, (Çeviren: Ramazan ŞEŞEN), İstanbul: Yeditepe Yay.
- İNAN, Abdülkadir, (1952), "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 4: 19-30.
- İNAN, Abdülkadir, (1966-1969), "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", **Türk Kültürü Araştırmaları III-IV-V-VI**, Ankara: 145-157.
- İNAN, Abdülkadir, (1986), **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara: TTK Yay.
- İNAYET, Alimcan, (1999), "Dede Korkut'un Bir Duası Üzerine", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. III: s. 193-197.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (2011), **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken Yay.
- KAŞGARLI MAHMUD, (1985), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (Çeviren: Besim Atalay), Ankara: TTK Yay.
- KÖKSEL, Behiye, (2012), "Dede Korkut Kitabı'nda Dinî-Mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi", **TSA**, S.1: s. 73-88.
- KSENEFONTOV, G. Vasilyeviç, (2011), **Yakut Şamanlığı**, (Çeviren Atilla Bağcı), Konya: Kömen Yay.
- KUTLU, M. Muhtar, (2003), "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", **Folklor/Edebiyat**, C. VII, S. 27: s. 23-30.
- KÜÇÜK, Salim, (2010), "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", **bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 54: s. 185-210.

Lin Gan, (2000), "Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar", (Çeviren: Eyüp Sarıtaş), **Türk Dünyası Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. IV: s. 361-374.

NİSANBAYEV, Abdimalik, (2000), "Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata", **Kazakistan'da Dede Korkut**, (Hazırlayan: Abdimalik Nisanbayev), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1-13.

ÖGEL, Bahaeddin, (1995), **Türk Mitolojisi**, C. II, Ankara: TTK Yay.

ÖGEL, Bahaeddin, (2010), **Türk Mitolojisi**, C.I, Ankara: TTK Yay.

ÖNCÜL, Kürşat, (2008), "Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı", **Turkish Studies**, C. 3, S. 2: s. 574-581.

ÖZDEMİR, Hasan, (2003), "Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler", **AÜ DTÇF Türkoloji Dergisi**, C. 16, S. 2: s. 23-33.

ÖZTÜRK, Şükrü, (2015), **Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması**, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

PIRVERDİOĞLU, Ahmet, (2000), "Dede Korkut ve Şamanizm", **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999)**, Ankara: 293-299.

RADLOFF, Wilhelm, (1994), **Sibirya'dan**, C.III, (Çeviren: Ahmet Temir), İstanbul: MEB Yay.

RADLOFF, Wilhelm, (2009), **Türklük ve Şamanlık**, İstanbul: Örgün Yayınevi.

ROUX, Jean Paul, (1994), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yay.

ŞEŞEN, Ramazan, (1981), "Klâsik İslâm Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 10-11: s. 57-90.

ŞİŞMAN, Bekir, (2015), "Dede Korkut Hikâyelerinde Ölüm Karşısında Oğuz'un Tavrı", **Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 8: s. 121-130.

TEKİN, Talat, (2004), **İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı**, Ankara: Öncü Kitap.

TOGAN, Zeki Velidî, (1982), **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TURAN, Osman, (2011), **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul: Ötüken Yay.

TUTAR, Adem, (1996), "Dede Korkut Kitabı'nda Dini Motifler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1: s. 241-254.

TÜRKTAS, M. Metin, (2019), "Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler", **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, S. 17: s. 34-44.

YILDIRIM, Hüseyin ve Nigâr Kalkan, (2018), **Saha Türklerinde Tanrı Öğretisi Şamanizm**, Ankara: Gazi Kitabevi.

YUSUF HAS HACİB, (2008), **Kutadgu Bilig**, (Çeviren: R. Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalıcı Yay.

E Erişim Kaynaklar***altay_kaya_resimleri_ekitap. pdf***